

Jan Szanser

Ustrój miasta Kielc na przełomie XVI i XVII wieku

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 12, 27-53

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN SZANSER

USTRÓJ MIASTA KIELC NA PRZEŁOMIE XVI I XVII WIEKU

Podstawę źródłową opracowania stanowią: księga rady miejskiej z lat 1551—1608 i księga protokółów wójta kieleckiego z lat 1596—1603 (Aneks).

Wykorzystując zachowane notatki, sporządzone jeszcze w 1934 roku, autor przedstawia ustrój Kielc i organy administracji miejskiej. Jak wiadomo, tematu tego, tak ważnego dla zrozumienia dziejów miasta, dotychczas nikt nie podejmował. Dlatego też każdą wzmiankę zawartą w ocalałych notatkach, a dotyczącą zagadnień ustrojowych autor starał się wykorzystać dla uzyskania możliwie pełnego obrazu.

Kielce należąc do biskupów krakowskich miały status miasta prywatnego, rządzącego się prawem magdeburskim. W przywileju propinacyjnym z 1579 roku, nadającym mieszczanom Kielc i Daleszyc prawo wyłączności produkcji i sprzedaży piwa i gorzałki, biskup krakowski Piotr Myszkowski nazywa kielczan poddanymi, podobnie jak mieszkańców wsi okolicznych¹.

I wzajemnie kielczanie wyrażają się o biskupie krakowskim „pan nasz łaskawy” lub „pan nasz miłościwy”². Księga radziecka odnotowała przypadki ingerencji biskupa krakowskiego w sprawy miejskie i mieszczan. Biskup Andrzej Zebrzydowski w 1557 roku wydał zezwolenie Marcinowi Przybyłkowi, a w 1560 roku Janowi Obryckiemu na osiedlenie się w Kielcach na Popierdowie, nowym terenie przeznaczonym w XVI w. pod osadnictwo³.

Biskup krakowski rozstrzygał spory mieszczan w sprawach majątkowych sam lub przez wyznaczonych urzędników. W 1559 roku żona mieszczanina Koldy, Elżbieta, po śmierci męża procesuje się z jego bratem o spadek. Elżbieta nie miała dzieci z Koldą. Sprawy jej rozpatruje kolejno rada miejska, biskup, znów rada, potem starosta kielecki, aż wreszcie wyznaczony przez biskupa przełożony dworu biskupiego „szlachetny Stanisław Grotkowski”, który wreszcie zakończył sprawę przysądając powódce pół domu i połowę bydła po nie-

¹ B. Markowski *Z dziejów gospodarki miejskiej w Kielcach*, „Pamiętnik Koła Kielczan”, t. III, Kielce—Warszawa 1928, s. 59—84; „...subditorum nostrorum civium oppidorum Kielce et Daleszyce, quam hominum villas ad illa pertinentes incolentium querilis obruemur...”

² Księga radziecka, k. 40, 116.

³ Ibidem, k. 26' i 44.

boszczyku jako dożywocie. Drugą połowę zatrzymał brat zmarłego⁴. Sprawa ta nie tylko świadczy o ogromnym uporze dochodzącej swych praw mieszczyki, ale także o nie ustalonym trybie postępowania, braku określenia instancji i kompetencji.

Rok wcześniej wystąpił w innej sprawie jako komisarz wyznaczony przez biskupa *ad hoc* „szlachetny pan Czerwiński”⁵.

Dekret biskupi nazaczył radę miejską opiekunką syna i dóbr zmarłego górnika Jana Słowika⁶.

Bezpośrednia ingerencja biskupa krakowskiego w sprawy miasta i mieszczan była o tyle możliwa, że przebywał on dość często w Kielcach. Księga radziecka czterokrotnie wspomina o jego obecności w latach 1559, 1560, 1562 i 1577. W czasie ostatniej bytności w Kielcach biskup Piotr Myszkowski wystosował do rady miejskiej i starosty list, który został wpisany do księgi radzieckiej. Brat Marka Ornasia, Stanisław Tworek z Masłowa, dał córkom Ornasia 30 grzywien. Wójt Walenty Praski przekazał je na przechowanie mieszczaninowi kieleckiemu Dipce. Marek Ornaś dotknięty w swej ambicji zwrócił się do biskupa z prośbą o powierzenie pieniędzy jemu, jako ojcu i naturalnemu opiekunowi swych córek. Biskup Myszkowski przychylił się do prośby Ornasia i wydał swą decyzję na piśmie⁷.

Biskup krakowski posiadał cztery miasta⁸, ale też rozumiejąc swój interes w utrzymaniu ich na odpowiednim poziomie gospodarczym, starał się o przywileje dla swoich miast, a w tym i dla Kielc. Administratorem klucza kieleckiego z ramienia biskupa był starosta. Starostów kieleckich mianował biskup spośród szlachty. Księga radziecka wspomina następujących:

k.	rok	imię i nazwisko
4	1552	Jan Warszawski
11	1555	Maciej Pieczanowski
50'	1561	Jan Zaksiński
55'	1562	Piotr Skarbek
62	1563	Stanisław Brzeski
68'	1565	Bartłomiej Kozierowski
81'	1569	„ „
91'	1573	Jan Nadbor
96'	1574	„ „
107	1583	Wawrzyniec Ciesielski
116	1591	Sebastian Karsznicki
125	1606	Maciej Bolszowski

Poza tym księga protokółów wójta kieleckiego wymienia w 1601 roku jako starostę Mikołaja Strzyżowskiego⁹, a przywilej propinacyjny w 1579 roku Jana Nadbora.

⁴ Ibidem. k. 34 i 40—41.

⁵ Ibidem, k. 28'.

⁶ Ibidem, k. 49.

⁷ Ibidem, k. 40, 44, 51, 102.

⁸ A. Pawiński *Źródła dziejowe — Małopolska*, t. III, Warszawa 1886, s. 72.

⁹ Księga ławnicza, k. 241'.

W królewskich miastach starostowie jako zastępcy i pełnomocnicy władzy królewskiej wiele znaczyli i mieli duży wpływ na obsadzenie urzędów miejskich¹⁰.

Starosta kielecki, jako administrator i pełnomocnik biskupa krakowskiego, wpływał również w nie mniejszym stopniu na sprawy i urzędy kieleckie. Wszelkie ważniejsze przedsięwzięcia instytucji miejskich musiały mieć jego aprobatę. On zatwierdził uchwałę „wszystkiego pospolitego człowieka strony piwa przywoźnego”¹¹, on też zatwierdził przepisy porządkowe wójta kieleckiego¹². Starosta asystował osobiście lub przez swoich pełnomocników przy zdawaniu rachunków przez ustępującą radę miejską w latach 1574 i 1607, udzielając jej absolutorium¹³.

Starosta kielecki wystąpił wbrew przywilejowi w 1535 roku jako władza sądowa, rozstrzygając sprawy cywilne¹⁴ i cięższe sprawy karne. W sprawie o zabójstwo Marka Duchnika w Kostomłotach w 1601 roku w składzie sędziowskim starosta Mikołaj Strzyżowski wymieniony został na pierwszym miejscu przed wójtem dziedzicznym, ławnikami, burmistrzem i rajcami¹⁵.

W 1561 roku na podstawie dekretu starosty Jana Zalaszińskiego oskarżona o zamordowanie dziecka Dorota Czarnowszcanka została po długim pobycie w więzieniu, na sądzie wójtowskim, wyłożonym, uwolniona od ciężącego na niej zarzutu i przywrócona do czci¹⁶. W 1573 roku starosta Jan Nadbor, wbrew stanowisku rady miejskiej i wójta, uwolnił od zarzutu Macieja Kostucha, oskarżonego o fałszywe cechowanie korca¹⁷.

Jak z tego widać, starostowie kieleccy w decyzjach swoich nie musieli liczyć się nawet ze stanowiskiem organów kompetentnych.

Obok starosty księgi miejskie wymieniają podstarościch kieleckich. W 1558 roku podstarości Skrzyński wraz z radą miejską rozstrzygnął spór między mieszczanami o przymiarek¹⁸; w 1601 roku podstarości Łobeski, jako pełnomocnik

¹⁰ J. Ptaśnik *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949, s. 382.

¹¹ Księga radziecka, k. 125, w której pospółstwo wzywa radę miejską do stosowania sankcji przewidzianych przywilejem propinacynym wobec przywożących piwo do Kielc.

¹² Ibidem, k. 96'—97'; „Rozkazanie Pana Starosty Kieleckiego, Szlachetnego Pana Jana Nadbora, przez urodzonego Walentego Praskiego wójta dziedzicznego postanowione Roku Pańskiego 1574 *die vero feria 6 post [co]nceptio-nem Ma[riae]* [11 XII]”. Rozkazanie zawiera przepisy przeciwpożarowe — cytuje je *in extenso* J. Pazdur *Kielce do 1863 r.*, Wrocław 1967, s. 121.

¹³ Księga radziecka, k. 96, 125.

¹⁴ Ibidem, k. 4, 55.

¹⁵ Księga ławnicza, k. 241'. — Początki wpisów do księgi ławniczej: „*Actum in praetorio Kielcense A. D. 1601, die 18 septembris Coram D. Nicolao Strzyżowski Capitaneo Kielcense, D. Stanislao Szebek, advocato hereditario Kielcense et scabinis, proconsule et consulibus...*” „*Constitutio Procuratoris. Actum feria 3 post festum Nativ. B. Mariae Virginis testimonia in causa Duchnikow cum Joanne Kostomlocki...* Jan, stary wójt Kostomlocki, będąc razem z innymi usłyszał, że syn jego zabił Marka Duchnika...”

¹⁶ Księga radziecka, k. 50'.

¹⁷ Ibidem, k. 91'.

¹⁸ Ibidem, k. 28.

starosty, razem z radą, pospółstwem, cechmistrzami i wójtem dziedzicznym ograniczył dochody rajców, pozwalając im zabierać tylko połowę czynszu z ratusza¹⁹, wreszcie w 1602 roku podstarości Marcin Snopkowski wziął udział w „*iudicium oportunum seu necessarium*”²⁰.

Związany z lokacją miasta na prawie niemieckim wójt w Kielcach od 1414 roku był wójtem dziedzicznym raczej tytularnym²¹. Miasto było za biedne, aby wykupić urząd z rąk biskupów krakowskich, którzy i w XVI wieku sprzedają go kolejnym reflektantom. Księga radziecka wymienia w latach 1573 i 1574 jako wójta dziedzicznego Walentego Praskiego, a w roku 1601 Stanisława Szembeka²².

Otrzymując wójtostwo z rąk biskupów krakowskich wójtowie kieleccy stawali się zależni od starosty kieleckiego, a cedując swoją władzę sądową na landwójta sprawili, że urząd wójta dziedzicznego przestawał coraz bardziej odgrywać rolę instytucjonalną władzy i stawał się dla jego posiadacza przede wszystkim źródłem dochodów. W ważniejszych jednak momentach, jak sądy, przekazywanie rachunków przez ustępującą radę itp., księgi odnotowują obecność wójta dziedzicznego.

Uposażenie wójta kieleckiego w 1540 roku stanowiły: dwa łany wójtowskie, trzeci miejski nabyty, jeden pusty staw, łaźnia miejska, część podatku miejskiego w sumie 2 grzywny i 24 grosze, dom w mieście, łąka etc., tamże dwór i mały folwark, młyn płacący 20 korcy żyta i 4 korce pszenicy²³. W 1529 roku z uposażenia wójta kieleckiego znikły karczmy i jatki²⁴. Mimo to był on dobrze wyposażony.

W księdze radzieckiej została wymieniona jedynie rola wójtowska na Bałutowie²⁵.

Z występujących w miastach lokowanych na prawie niemieckim tak zwanych trzech „porządków” albo „ordynków”, to jest rady miejskiej, ławy i organizacji „pospółstwa”, w 1551 roku najbardziej okrzepłą instytucją prawa magdeburskiego w Kielcach był „porządek pierwszy”, to jest rada miejska²⁶. Składała się ona z czterech rajców, z których każdy był trzy do czterech tygodni burmistrzem. Oprócz tych czterech był wybierany jeszcze zastępca, który nieraz urzędował z pełną radą²⁷. Kadencja rady trwała rok, a rada zbierała się w miarę potrzeby, w różnych dniach tygodnia. W ciągu 57 lat spotyka się w radzie tylko 28 nazwisk. Z niektórych rodów zasiadało w radzie po paru przedstawicieli²⁸. Podobnie jak na Zachodzie, tak samo w miastach polskich nepotyzm był powszechnym zjawiskiem, nawet wbrew wyraźnym postanowie-

¹⁹ Ibidem, k. 120.

²⁰ Księga ławnicza, k. 308.

²¹ J. Szymański *O źródłach pisanych do dziejów Kielc w średniowieczu*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. 8, Kraków 1973, s. 46.

²² Księga radziecka, k. 96, 96', 120.

²³ A. Pawiński, op. cit., t. IV, s. 586.

²⁴ J. Pazdur, op. cit., s. 50.

²⁵ Księga radziecka, k. 84.

²⁶ Tablica I.

²⁷ Księga radziecka, k. 66, 72.

²⁸ Np. Duchnikowie Wojciech, Jan i Marek; Cedrowie Wojciech i Jan; Le-nartkowie Adam i Stanisław.

niom prawa magdeburgskiego²⁹. Nie uchroniły się od nepotyzmu i Kielce. I tu niektóre urzędy zajmowane były przez przedstawicieli tych samych rodzin. Wojciech Duchnik jest rajcą do roku 1568, w roku 1581 spotykamy Jana Duchnika w radzie, a od roku 1587 Marka Duchnika itp.

Przepisy wszystkich miast, a zwłaszcza większych, nakazywały szukać kandydatów na członków rady miejskiej między ławnikami, notariuszami i syndykami miejskimi, względnie doktorami prawa, medycyny lub nawet filozofii³⁰.

W latach 1561—1583 księga radziecka wymienia dwóch rajców, którzy uprzednio byli ławnikami. Wojciech Duchnik nawet jednocześnie piastował mandat ławnika i rajcy. Przy końcu XVI i na początku XVII wieku przestrzega się w Kielcach zasady, aby kandydatów na rajców wybierać spośród ławy. Ustupującą radę kwitował zwykle przedstawiciel pana miasta, a więc starosta lub wójt dziedziczny delegowany przez niego i przedstawiciele pospólstwa. Należy więc domniemywać, że zarówno pan miasta i pospólstwo mieli swoich przedstawicieli w radzie. Z czasem ustaliła się praktyka, że pospólstwo dokonywało wyboru jednego rajcy, natomiast pozostałych desygnowali biskup, starosta i wójt³¹.

Według prawa magdeburgskiego członkami rady miejskiej powinni byli być „ludzie mądrzy, dobrzy, lat zupełnych przynajmniej 25, w mieście osiedli, wszakże też nie bardzo bogaci, ani też ubodzy, ale średniego stanu. Nadto mają być z prawego małżeństwa, w domach zawsze mieszkający i dobrej sławy... tajemnic miejskich nie wydający... darów nie przyjmujący. Też nie ma być obieran na to człowiek obcy, innego prawa i komu by było dziewięćdziesiąt lat”³². Zapisy w księgach kieleckich nie wskazują, aby poza Maciejem Lachem któryś z rajców nie odpowiadał tym warunkom.

W 1605 roku toczyła się ciekawa sprawa najpierw przed urzędem wójtowskim, potem przed starostą, wreszcie przed samym biskupem. Wicekustosz kolegiaty kieleckiej Mikołaj pozwał przed sąd Adama Lenartka, długoletniego rajcę miejskiego (1573—1593), o to, że opowiadał on o ojcu wicekustosza Macieju Lachu, jakoby ten „będąc na urzędzie [radzieckim] skrzynkę urzędową wylupać miał i z niej pieniądze pobrać”. Lenartek nie mógł postawić żądanych siedmiu świadków, jako że włamań dokonuje się na ogół bez świadków, i wobec tego na mocy wyroku biskupiego musiał swe zarzuty odwołać i ks. Mikołaja przeprosić. Upór, z jakim Lenartek usiłował dowieść swej racji, nasyła wątpliwość co do uczciwości Macieja Lacha, tym bardziej że można go także podejrzewać o przyjęcie łapówki od kupca Heliasza za wypuszczenie z aresztu jego żony oskarżonej o czary — o czym dalej³³.

Przy wyborach do rady nie uwzględniano kandydata na burmistrza, bowiem każdy z rajców co trzy lub cztery tygodnie pełnił ten urząd³⁴. Ten krótki, lecz

²⁹ J. Ptaśnik, op. cit., s. 80.

³⁰ Ibidem.

³¹ J. Pazdur, op. cit., s. 70.

³² J. Ptaśnik, op. cit., s. 74.

³³ Księga radziecka, k. 123'—124'.

³⁴ Księga radziecka.

Burmistrzem jest w r. 1562: k. 52'. 6 II Marek Bielecki

Burmistrzem jest w r. 1562: k. 53. 27 II Wojciech Duchnik

Burmistrzem jest w r. 1562: k. 54'. 27 III Stan. Piszczkowicz

Burmistrzem jest w r. 1562: k. 59. 18 X Wojciech Duchnik

częsty okres burmistrzowania wprowadzono dlatego, żeby zapewnić zgodną z całą radą działalność burmistrza, a ponadto na burmistrzu ciążył obowiązek stałej obecności na ratuszu, podczas gdy rada zbierała się w pewnych odstępach czasowych. Znaczenie burmistrza w radzie mimo krótkości urzędowania było duże. On jeden miał głos decydujący, podczas gdy reszta rajców tylko doradczy³⁵.

Rada miejska była władzą w sprawach administracyjnych i porządkowych. Do jej kompetencji należały rozstrzygnięcia w sprawach handlu, miar i wag, prawo nadzoru nad cechami i rzemiosłami, nad bezpieczeństwem publicznym, nad czystością ulic i placów, i nad moralnością w mieście, dalej administracja majątkiem miejskim, prawo opieki nad sierotami po zmarłych mieszczanach i wreszcie inicjatywa w uchwalaniu wilkierzy³⁶.

We wszystkich tych sprawach rada kielecka, jak wynika z cytowanych zapisów, przejawiała działalność, z wyjątkiem uchwalania wilkierzy.

Osobnego potraktowania wymaga gospodarka miejska, za którą rada ponosiła odpowiedzialność. Nowa rada obejmowała urząd w pierwszych miesiącach roku. W księdze radzieckiej zachowały się zapisy o zdawaniu rachunków przez ustępującą radę w latach 1574, 1577, 1601, 1605 i 1607³⁷.

Burmistrzem jest w r. 1562: k. 61. 27 XI Stan. Piszczkowicz

Burmistrzem jest w r. 1562: k. 62. 21 XII Maciej Lisz

Burmistrzem jest w r. 1573: k. 89'. 11 II Jan Barszczyk

Burmistrzem jest w r. 1573: k. 90. 10 III Adam (Lenartek)

Burmistrzem jest w r. 1573: k. 91'. 4 IV Gaspar Bartoszewicz

Burmistrzem jest w r. 1573: k. 92. 28 IV Stan. Stefanek itd.

³⁵ Świadczy o tym następująca „*protestatio*” rajcy Bierowskiego zapisana w księdze ławniczej, k. 53': „Wobec urzędu wójtowskiego mianowicie Wojciecha Miklaszka [...] Szymon Bierowski *fecit solemnem protestationem in et contra fam. Mat. Lach proconsule* [...], żeś ty Panie Burmistrzu nad opisanymi prawami pospolitego i zwyczaju dawnego i nad postanowieniem nas wszystkich kolegów, puścił Heliasową oddaną przez dolatora do urzędu naszego radzieckiego o czary, to jest o noszenie ziemi z cmentarza, od kościoła wielkiego naszego kieleckiego, krwi trupiej, trzask z drzewa rozbitego od pioruna i innej rzeczy podług wyznania tak tego, który ją odniósł do urzędu naszego radzieckiego, jako też podług wyznania tej, która te rzeczy nosiła, i według wyznania za naszym pytaniem tej to Heliaszowej [...], które to puszczenie przez pana Burmistrza stało się ku wielkiej zelżywości i wielkiemu poważeniu dlatego, iż przez te czary, albo czarownictwa [...] może dojść do wielkiego nieszczęścia i upadku [...]. Co się powiedziało panu Burmistrzowi a dla większej pewności p. Szymon Bierowski prosił, aby mu była ta jego protestacja do akt wójtowskich wpisana”.

³⁶ J. Ptaśnik, op. cit., s. 100.

³⁷ Księga radziecka, k. 96; „*A. D. 1574 die vero sexta cinerum [27 II]. Praesenti generoso D-no Walentino Praski, advocato hereditario, ex commissione generosi D-ni Joannis Nadbor protunc existente Capitaneo Kielcensi et communi populo ad rationem vocato, pro anno praescripto residentes, scilicet Stanislaus Stefanek, Adamus Lenartek, Gaspar Bartoszewicz, Joannes Barszczyk fecerunt totalem et effectualement aliis consulibus rationem, scilicet Adamo Lenartek, Joanne Kozielik, Josepho Sypist, Adamo Mojecki pro anno prae-nominato electis et communi populo, et reposuerunt circa rationem*

alii consilibus 6 florenos monetae et numeri Polonialis, quem libet florenum computantem 30 grossi. Itaque generosus D-nus Walentinus Praski advocatus hereditarius Kielcensis, protunc loco generosi D-ni Capitanei praefati ad audiendam rationem constitutus cum tota communitate quietos faciunt".

Ibidem, k. 100: „*Actum feria sexta post dominicam Reminiscere proxima [9 III] A. D. 1577. Consulatus Kielcensis in loco publico praetorii rationem toti civitati aptem fecit de omnibus proventibus anni 1576, proximi praeteriti, ac praesenti. Actu per civitatem quietato*".

Ibidem, k. 120: „*Actum in praetorio Kielcensi die sedecima mensis februarii [17 II] A. D. 1601. D-ni consules anni praeteriti videlicet D. Adamus Ornaś, Marcus Duchnik, Szymon Bierowski, Matia Lach coram communitate et senioribus artificum, ac in praesentia D-ni Stanisłai Szembek, advocati hereditarii Kielcensis fecerunt sufficientem rationem proventuum communitatis, de quo quietantur*".

Ibidem, k. 125: „Panowie Rajcy, tj. Pan Adam Ornaś, Pan Jakub Duchnik, P. Stanisław Lenartek, P. Walenty Kochan uczynili liczbę za rok 1605, przy bytności J. M. P. Matiasa Bolszowskiego Starosty na ten czas kieleckiego, także przy bytności Panów Rajców nowo obranych, bytności tak Panów Cechmistrzów, jako też Panów przysiężników, także starej rady. Tym sposobem naprzód oddali wszystkie przywileje, wcale zupełnie niczym nienaruszone, podług rejestru i insze wszystkie rzeczy także oddali, wcale niemniej niepoprosowane. Potem pokazali rozmaite percepcje, także i expense, gdzie nadużytki, wydatki potrzebne. Zostały gotowych pieniędzy w skrzynce z obudwu... [nie odczytany wyraz] złotych siedemdziesiąt i trzy i groszy dwanaście. Z osobna zostało złotych sześć pana Sasina, z których wszystkich rzeczy Panów wyżej mianowanych czasy wiecznymi kwitujemy. A to, dla większej pewności, rękami swymi podpisujemy się podpisami. *Actum ut supra*. Starosta [—] Matias Bolszowski Mp. *Item* [—] Czedro imieniem wszystkiego pospółstwa”.

Ibidem, k. 132, 133: „*Anno 1607 die 11. 4. Panowie Rajcy A. D. 1606 będący, tj. P. Szymon Bierowski, P. Wojciech Kowalik, P. Stanisław Lenartkiewicz, P. Maciej Lach, za tenże rok uczynili liczbę dostateczną, przy bytności J. M. P. Matiasa Bolszowskiego, na ten czas Starosty kieleckiego, i przy bytności Panów Cechmistrzów, Urzędu Wójtowskiego i P. Jana Czedry od pospółstwa naznaczonego. Którzy naprzód pokazali wszystkie prawa, księgi, rejestry najmniej nienaruszone i insze wszystkie rzeczy podług rejestru A. 1606. Do tego pokazali dostateczną percepcję, tak z reszty łośńskiego, jako też z tegorocznych, co brali spaśnego, targowego i co złożyło pospółstwo, sumę pewną, z której to potem wszystkiej sumy pokazali rozmaite wydatki, tak na potrzeby miejskie, jako też i na żołnierza, gdzie nadwyżki wydatki zostało w skrzynce pieniędzy gotowych zł. 56 i gr. 14. i z tymi pieniędzmi, które wzięli składanego w tamtym roku od chowu. A jeszcze zostało składanego u p. Gintera zł. 10 gr. 13, u p. Szembeka zł. 7 i gr. 21. Zostawiając składne, które się poczęło wybierać od dnia... [nieczytelne], z których rzeczy wyżej mianowani Panowie kwitujemy czasy wiecznymi, które wszystkie rzeczy podług rejestru Panowie Rajcy oddali do rąk Panów Rajców nowo obranych, tj. P. Szymonowi Bierowskiemu, na ten czas burmistrzem będącemu, P. Stanisławowi Lenartkowi, P. Adamowi Ornasowi,*

Wpływy i wydatki odnotowywano szczegółowo w rejestrach dochodów i rozchodów. Rejestry jednak na ogół niszczone, kiedy traciły swą aktualność³⁸.

Rada miejska dysponowała dochodami miejskimi, do których należały przede wszystkim podatek miejski (*census, necessitas*), opłaty od rzemieślników i cechów, dochody gospodarstw miejskich (pola, łąki, stawy, ogrody itp.), opłaty na utrzymanie ratusza, drogowe, jarmarczne i targowe, wreszcie kary pieniężne. Z tego wydatkowała na utrzymanie porządku w mieście i ratusza, na rzecz skarbu, miasta, pana miasta, kościoła i na inne cele, o których już księga radziecka nie wspomina. Urzędnikom miejskim, zresztą nielicznym w Kielcach w tym czasie, płacono zapewne niewiele, tak jak w innych miastach³⁹. W latach 1554 i 1555 księga radziecka wymienia instygatora — Macieja Czarnowskiego⁴⁰, kilkakrotnie wspomina o woźnym — służącym rady miejskiej (*famulus consulum*) i o pisarzu rady miejskiej (*notarius consulum*), przy czym *famulus consulum* i *notarius* otrzymują dodatkowo opłaty od interesantów, zgłaszających się do dokonania zapisu w księgach. Protokół w sprawie czarnownicy Heliaszowej i przywilej o propinacji wymieniają jeszcze delatora. Delator był zastępcą instygatora. W drugim wypadku idzie jednak zapewne nie o urzędnika miejskiego, a o osoby, które donosiły o popełnionym przestępstwie. Opłaty za wpisy kształtowały się różnie i zapewne były zależne od szczodrości płaconego. W 1553 roku Maciej Woliniec dał rajcom 3 szelagi⁴¹. W 1555 roku Stanisław Perzyna, który za 6 grzywien bez 20 groszy wziął w zastaw dom, płaci ławnikom 4 grosze, woźnemu rady 5 groszy, rajcom 6 groszy, a pisarzowi 2 grosze⁴². W pierwszych latach przeważają opłaty w kwocie 2 groszy, później jednak wzrastają do 5 groszy. Najczęściej brak wzmianki, komu te opłaty przypadają. W 1581 roku za wpis do księgi „*dominus nobilis Michał Skrzetuski exposuit 5 grossos*”⁴³.

Urząd radziecki w zasadzie był honorowy, ale dochody rajców kieleckich musiały być znaczne, skoro kilka rodzin kieleckich zmonopolizowało pełnienie tych funkcji dla swoich członków.

Na rzecz rajców interesanci uiszczali opłaty za wykonywane czynności prawne, rajcy otrzymywali całość lub 1/3 kar płaconych przez mieszczan. Nie można wykluczyć, że część dochodów z młynów, folwarków i łaźni miejskiej przypadła także członkom rady miejskiej. Pieniądze powierzane radzie miejskiej w ramach opieki nad nieletnimi zapewne powiększały ich osobiste fundusze obrotowe, za co płacili na rzecz podopiecznego procent⁴⁴. Do ich kieszeni szły wreszcie dochody z ratusza.

P. Jakubowi Duchnikowi. Dla lepszej pewności rękami własnymi podpisali się. [—] M. Bolszowski. [—] Jan Czedro — imieniem wszystkiego współstwa”.

³⁸ St. Kutrzeba *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. II, Lwów 1930, s. 245.

³⁹ J. Ptaśnik, op. cit., s. 224.

⁴⁰ Księga radziecka, k. 11 i 16.

⁴¹ Ibidem, k. 7.

⁴² Ibidem, k. 10.

⁴³ Ibidem, k. 105'.

⁴⁴ Ibidem, k. 96: 10 II 1574 r. „Przyszedłszy oblicznie szlachetny Walenty Praski, wójt dziedziczny, przed radą zupełnie siedzącą położył 8 złotych, które pieniądze tak długo mają być w opiece radzieckiej, aż do pójścia za mąż

Dzierżawie ratusza rada miejska poświęcała wiele uwagi. Księga radziecka zawiera kilka zapisów o tych sprawach. Już w 1553 roku odnotowano, że Leonard, postrzygacz sukna, winien jest uiścić za najem ratusza dwie kopy⁴⁵. W dniu 27 grudnia 1554 roku puszczono w dzierżawę mieszczaninowi Janowi Czopkowi obydwa domy ratusza z piwnicą, stajniami i innymi przynależnościami za dwie i pół grzywny i tradycyjny poczęstunek dla rajców, które to pieniądze i poczęstunek Czopek uiścił do 24 grudnia 1555 roku.

Rajcowie zobowiązywali się w umowie bronić dzierżawcy przed starostą lub biskupem, gdyby który z nich zabronił propinacji piwa przywożonego, sycenia miodu lub innych napojów, należących według zwyczaju innych miast do ratusza⁴⁶.

W 1561 roku obydwa domy ratusza razem z rolą, łąkami, ogrodami należącymi do nich wydzierżawił Gabriel (bez przydomka) z żoną Katarzyną Żakówką za czynsz trzy i pół grzywny. Gabriel ze swej strony zobowiązał się połowę nawozu z ratusza przeznaczyć na rolę ratusza, połowę na swoją i przygotować tradycyjne przyjęcie dla rajców. Natomiast rada miejska zagwarantowała mu korzystnie bez przeszkód „ze swobód i wolności według zwyczajów i tradycji należących się dzierżawcom ratusza oraz obronę, jeśliby coś stanęło na przeszkodzie, oraz przed wrogami i starostą”⁴⁷.

Na przestrzeni siedmiu lat od 1554 do 1561 roku czynsz dzierżawny wzrósł o 75% nie licząc przyjęć dla rajców i nawozu. Natomiast czynsz za dzierżawę postrzygalni sukna w okresie 21 lat nie tylko nie został podwyższony, ale obniżony. W roku 1553 postrzygalnię wydzierżawił Leonard za 2 kopy, to jest za 120 groszy, a w 1574 roku Adam Lenartek, zapewne syn Leonarda, aktualny rajca, tę samą postrzygalnię wydzierżawia od swoich kolegów rajców płacąc im po 24 grosze, to jest w sumie 72 grosze⁴⁸. Gdyby doliczyć do tego 24 grosze przypadające czwartemu rajcy — to jest samemu Lenartkowi, cały czynsz za postrzygalnię wyniósłby 96 groszy — czyli o 24 grosze mniej, niż w 1553 roku zapłacił ojciec Lenartka.

Jak wynika z treści zapisów, czynsz dzierżawny przypadał rajcom. Natomiast na potrzeby ratusza świadczyli mieszczanie. W 1560 roku Jan Obrycki, który wybudował sobie dom na Popierdowie, zobowiązał się ponosić wszystkie ciężary (podobnie jak inni mieszczanie), a między innymi corocznie 4 grosze na wydatki miejskie i remont ratusza⁴⁹.

Jak wynika z przytoczonych rozliczeń ustępującej rady, zarówno starosta, jak i pospólstwo aprobowali działalność rady miejskiej. Nie rozliczając rad miejskich poszczególnych kadencji, do czego brak materiałów, należy stwierdzić, iż w ciągu tych 58 lat, z których pochodzą zapisy, kielecka rada miejska mimo klęsk żywiołowych, takich jak zarazy i pożary, wywiązywała się z zadań. Jako widoczne sukcesy jej działalności gospodarczej należy wymienić po-

Ewy Kwasówny, której to Ewie, skoro pójdzie za mąż, Panowie Rajce, jej to przyrzeczonej Ewie, a nie komu inszemu, dać będą powinni *ratione dotis*, a z których pieniędzy Panowie Rajcy będą powinni dać czynsz tejże Ewie na każdy rok, tj. 15 groszy”.

⁴⁵ Ibidem, k. 7'.

⁴⁶ Ibidem, k. 9', 10, 14.

⁴⁷ Ibidem, k. 50—50'.

⁴⁸ Ibidem, k. 96'.

⁴⁹ Ibidem, k. 44'.

mnożenie w ciągu półwiecza ilości domów ratusza i uzyskanie przywileju na pobieranie opłat drogowych. Nie bez jej zapewne inicjatywy uzyskały Kielce jarmarki i targi w tym okresie ⁵⁰

Miasto rozwijało się wychodząc na południe poza trzynastowieczne granice (Popierdów).

Rada miejska cieszyła się zaufaniem mieszkańców. Biskup i wójt powierzali jej opiekę nad osieroconymi dziećmi i pozostawionym przez zmarłych majątkiem. W ostatnich latach XVI wieku do nazwisk rajców dodawano w zapisach tytuł *dominus*, podczas gdy pozostali mieszczanie musieli się zazwyczaj zadowalać tytułem *famatus*, *providuus* lub *laboriosus*. Sama instytucja ksiąg miejskich służyła nie tylko miastu i jego mieszkańcom, ale także osobom i mieszkańcom okolicznych wsi. Do księgi radzieckiej wpisano pożyczkę w wysokości 20 złotych, której starosta kielecki Wawrzyniec Ciesielski udzielił w 1583 roku „szlachetnemu Sebastianowi Piaseckiemu wójtowi wzdolskiemu” ⁵¹.

Do ciekawszych zapisów należy kwit Adama Białogońskiego z 26 czerwca 1583 roku. Benedykt Jezulka z Chęcin oświadcza, że otrzymał dostateczną zapłatę od Adama Białogońskiego i jego młynarczyka nazywanego Bijabij za zabitego brata Marcina Jezulkę z Posłowic ⁵². 27 listopada 1593 roku zapisano relację Stanisława Madeja z Kostomłotów o tym, jak doszło do zabójstwa Jana Matyska popełnionego przez Wojtkowicza z Tumlina, a następnie decyzję jednaczy nakazującą Wojtkowiczom zapłacenie za głowę zabitego rodzinie Matyska 20 grzywien, a w wypadku niedotrzymania ugody uiszczenia „winy pańskiej 15 grzywien i jednaczom 15 grzywien” ⁵³.

Do zabójstw dochodziło i na terenie Kielc. W 1605 roku pokwitowano Stanisława Olkowskiego z Morawicy za głowę zabitego mieszczanina kieleckiego Dworniczka ⁵⁴. Niezależnie od płacenia odszkodowania rodzinie zabitego, winowajca był sądzony przez ławę ⁵⁵.

⁵⁰ J. Pazdur, op. cit., s. 75, 77.

⁵¹ Księga radziecka, k. 107.

⁵² Ibidem, k. 106'.

⁵³ Ibidem, k. 117'—118.

⁵⁴ „Kwit Stanisława Olkowskiego z Morawicze. Przed urzędem radzieckim, to jest przed Panem Jakubem Duchnikiem na ten czas Burmistrzem będącym i przed aktami niniejszymi kieleckimi stanąwszy oblicznie Jakub Dwornik mieszczanin kielecki i Jaros Dworniczek syn jego obadwa pospołu dobrowolnie słowy wyraźliwymi tak sami od siebie jako ten Jakub Dwornik od Anny dziewczki swojej a ten Jaros siostry, która na ten czas mieszka w Krakowie, wyznali, iż jako czasu niedawnego w przeszłym roku 1604 za nieszczęsnym przypadkiem był postrzelony tu w Kielcach nieboszczyk Jakub Dworniczek, krawczyk, syn pomienionego Jakuba Dwornika a brat rodzony Jarosza Dworniczka i tej siostry jego wyżej pomienionej przez niejakiego Stanisława Olkowskiego z Morawicze, który na ten czas służył za mastalerza u Jego Mości Pana Jerzego Komockiego stolnika sieradzkiego marszałka na ten czas Xiędza Cardzinała Maciejowskiego, od którego postrzału w kilka dni potem umarł, a ten to mastalerz pod strażą miejską we dworze będąc *fugu vitae suae consuluit*...” Za głowę zabitego zapłacił pan marszałek.

⁵⁵ Księga ławnicza, k. 241', 278, 281 i dalsze.

Kielce jako miasto prywatne nie zdołały do drugiej połowy XVI wieku stworzyć wyraźnej i okrzepłej instytucji sądów miejskich. W 1571 roku występuje jeszcze w Kielcach Hieronim Dymiński jako *iudex generalis*, prawdopodobnie wyznaczony przez biskupa krakowskiego lub starostę⁵⁶.

Pierwszą wzmiankę o ławnikach kieleckich zawiera zapis w księdze radzieckiej z 1561 roku⁵⁷. Przewodniczy ławie landwójt (*viceadvocatus*), a następnie podwójni sądowi (*viceproadvocatus*, *delegatus iudex*, *viceadvocatus iuratus*). Księga radziecka w latach 1551, 1557 i 1562 wymienia jako landwójta albo wicewójta (*proadvocatus*) Pawła Kija⁵⁸, w 1562 roku Macieja Zaka⁵⁹, a w 1583 Marka Ornasia⁶⁰.

Więcej informacji zawierała księga ławnicza. Już karta tytułowa opatrzona była napisem: „Protokół spraw wójtowskich pod sławnym Panem Janem Czedrem, Landwójtem Kieleckim przez mie Florianą pisarza spraw wójtowskich *Mense Novembris die vero decima nono anno domini 1596*”. Landwójt Czedro przez cały ten czas sam jednak nie brał udziału w sądach. Był jednym z najznaczących mieszczan kieleckich w tym czasie, bowiem jego jednego uhonorowano tytułem *Asspectabilis Dominus*⁶¹, toteż zostawszy wicewójtem prowadził widocznie całokształt spraw wójtowskich, a władzę sądową wykonywali w latach 1597—1603 podwójtowie wyznaczeni przez niego, co każdorazowo odnotowywane było w protokóle. Od 1597 roku do lutego 1601 roku jako podwójci sądowy występował Wojciech Kowalik.

Nazwany w protokółach *viceadvocatus famatum Joannem Czedro absolute, vices proadvocati absolvertem, viceadvocatus iuratus, subdelegatus iudex aspectabili D-no Joanne Czedro, subdelegatus iudex iuratus*, wreszcie pozostaje przy tytule *viceadvocatus iuratus*⁶².

Szymon Bierowski, który następuje po Kowaliku, od roku 1601 używa tego ostatniego tytułu przez cały czas swego urzędowania, w jednym tylko wypadku nazwany został *subdelegatus iudex*⁶³.

W latach 1597—1603 możemy prześledzić, jak krystalizowało się w Kielcach stanowisko podwójciego sądowego, który przewodniczył posiedzeniom ławy.

Podwójci sądowy wyznaczany był pierwotnie spośród ławników, co można wnioskować z faktu, że w roku 1598 obok Wojciecha Kowalika, zastępcy landwójta, wymieniono tylko sześciu ławników, potem obok podwójciego sądowego występowało ich siedmiu. Wszyscy podwójci, zanim objęli swój urząd, byli w radzie miejskiej, począwszy od samego Jana Czedro. Wojciech Kowalik był w radzie w latach 1567, 1581, 1595, a po wyjściu z ławy znów przeszedł do rady. Tak samo Szymon Bierowski, w roku 1600 był rajcą, a w maju 1601 roku podwójcem sądowym. Natomiast Wojciech Miklaszek, który parę razy gaił sądy „*tamquam iudex subdelegatus*”, podwójcem nie był i w radzie miejskiej nie zasiadał.

⁵⁶ Księga radziecka, k. 87.

⁵⁷ Tablica II.

⁵⁸ Księga radziecka, k. 2, 20', 61.

⁵⁹ Ibidem, k. 60.

⁶⁰ Ibidem, k. 106.

⁶¹ Księga radziecka, k. 103.

⁶² Ibidem, k. 14, 36, 78, 103, 121, 153.

⁶³ Ibidem, k. 190.

Do kompetencji podwójciego sądowego należało rozsądzanie spraw mniejszej wagi samemu lub ważniejszych z udziałem ławników.

Sądy wójtowskie były sądami pierwszej instancji, od których przysługiwało prawo apelacji do starosty lub nawet do biskupa.

Pełna ława kielecka składała się z siedmiu urzędujących ławników. Co roku, na początku kwietnia, zmieniano się ich dwóch do trzech. Ogółem od roku 1597 do 1603 wystąpiło 17 ławników, a księga radziecka w latach 1561—1583 wymienia 15. Coroczne, chociaż małe zmiany świadczą o tym, że ława co roku była wybierana w całości lub w części bądź część ławników była dokooptowywana. Na 17 ławników siedmiu urzędowało tylko rok, dziesięciu zaś 2, 3 lub nawet 7 lat. Fakt, że większość nazwisk powtarza się, i to dosyć często, przemawia za tym, że niektóre tylko rodziny miały dostęp i do tego urzędu miejskiego. Potwierdza to obecność w ławie braci lub bliskich krewnych, w każdym razie osób noszących jedno nazwisko; np. w roku 1561 ławnikiem jest Duchnik Wojciech, a w roku 1597 Duchnik Jakub; w roku 1562 zasiada w ławie Leonard, od roku 1600 Lenartkowicz Stanisław, a Adam Lenartek jest rajcą. W roku 1573 Tobiaszek Jan, a w roku 1603 Tobiaszek Andrzej są ławnikami. Zdarzało się, że jednocześnie w ławie znajdowało się paru ławników o tym samym nazwisku, i tak: w roku 1559 byli Miklasowicze Wojciech i Andrzej, w roku 1603 Czarnowscy Paweł i Maciej. Nazwiska te bardzo często występowały w transakcjach notowanych w księdze radzieckiej. Znać, że ich właściciele byli ludźmi, którzy prowadzili bardziej ożywioną działalność i lepiej byli sytuowani niż inni. Obok tych są nazwiska wymienione tylko raz w spisie ławników, np. Mikołaj Michta, Mikołaj Kopczyk, Jakub Mazurek. Często te same rodziny miały swoich przedstawicieli i w ławie, i w radzie, np. oprócz ławnika Jakuba Duchnika było jeszcze trzech rajców Duchników: Wojciech, Jan i Marek. Od roku 1597 ławnikiem był Jakub Sypist, ale przedtem rajcą był Józef Sypist, tak samo spotykamy Czarnowskich, Kowalików, Lenartków i Czedrów. Jak pisze Ptaśnik, ławników wybierała rada, chociaż w miastach prywatnych na ich wybór wywierał wpływ pan miasta⁶⁴. W Kielcach zapewne na wybór ławników wpływał starosta. W roku 1562 w skład ławy weszli: Kramarz Wojciech, Bednarz Stanisław, Faber Józef, Leonard (Pannitonsor), Sutor Bartłomiej itd., a więc czterech rzemieślników i do tego jako piąty Kramarz. W późniejszych latach nie można już ustalić, jakich zawodów reprezentanci znajdowali się w ławie.

Ława urzędowała pod przewodnictwem wicewójta sądowego w czasie sądów. Sądy wójtowsko-ławnicze zbierały się kilka razy do roku, nie licząc tzw. *iuditium necessarium seu oportunum*, które odbywało się w każdym czasie, kiedy zaszła potrzeba. Sądy, które miały stałe terminy, były to sądy „wielkie”, nazywane *iuditium magnum*⁶⁵, *iuditium legale magnum*⁶⁶, *iuditium magnum expositum*⁶⁷, wreszcie *iuditium legale*⁶⁸. Zwoływane były zawsze w pierwszą sobotę po Trzech Królach i w pierwszą sobotę po Przewodniej Niedzieli. Oprócz tego sporadycznie zostały zapisane w pierwszą sobotę

⁶⁴ J. Ptaśnik, op. cit., s. 66.

⁶⁵ Księga ławnicza, k. 36, 103, 248.

⁶⁶ Ibidem, k. 61, 148.

⁶⁷ Ibidem, k. 78, 121, 129, 153, 366.

⁶⁸ Ibidem, k. 179.

po św. Bartłomieju (28 sierpnia 1599 r.) i 16 października tegoż roku. Drugi rodzaj sądów to *iuditium banitum* lub *iuditium expositum banitum*, te odbywały się mniej więcej w okresach miesięcznych. Zapisane zostały dopiero od roku 1600 i wypadały 29 stycznia, 20 maja, 10 czerwca, 1 lipca i 26 sierpnia, zawsze w soboty⁶⁹. W roku 1601 odbyły się 24 lutego, 10 marca, 5 i 12 maja, też w soboty⁷⁰. W ogóle wszystkie sądy zbierały się w soboty oprócz *iuditium necessarium seu opportunum*⁷¹. Rozpatrywane były najróżniejsze sprawy, począwszy od cywilnych, a skończywszy na karnych o zabójstwo.

Jedna tylko sprawa, o której mamy wiadomość, odbyła się przy udziale starosty, wójta dziedzicznego, ławników i rady miejskiej, natomiast bez udziału podwójciego sądowego, mianowicie wspomniana już sprawa o zamordowanie mieszczanina Duchnika przez syna wójtowskiego z Kostomłotów, raz zaś na *iuditium oportunum seu necessarium* wystąpił obok Szymona Bierowskiego (*subdelegatus iudex*) i siedmiu ławników podstarości kielecki Snopkowski⁷². Także sprawę o czary rozpatrywała rada miejska, nie ława. Sądy, jak wynika z zapisów, odprawiane były na ratuszu⁷³.

Rada miejska i ława miały zwykle osobnych pisarzy, tak było i w Kielcach. Pisarz sądowy tytułował się „pisarzem spraw wójtowskich”; w 1593 roku był nim niejaki Florian. Od roku 1600 występował jako pisarz *bacalareus artium* Ambroży Lwowski.

Tyle o kieleckim „drugim porządku”.

Na 139 nazwisk mieszczan kieleckich wymienionych w księgach miejskich⁷⁴ w radzie miejskiej zapisano 27, a ławie 26. Rodziny, które miały w ciągu 57 lat więcej niż jednego przedstawiciela na urzędzie i które częściej niż inne wymienione były jako strony w transakcjach zapisanych w księdze radzieckiej, można zaliczyć do patrycjatu kieleckiego — mającego może nie wyłączość, ale łatwiejszy dostęp do urzędów miejskich. Do nich należą Bogufalowicze, Czarnowscy, Czedrowie, Duchnikowie, Kowalikowie, Miklaszowie, Lenartkowie, Ornasiowie, Pistkowiczowie, Prędotowie, Sypistowie i Tobiaszkowie. Kolegiackie metryki ślubów wskazują, że stanowili oni grupę dość ekskluzywną⁷⁵. Nie jest to jednak, jak się wydaje, arystokracja z ducha, bo na przykład w 1595 roku niejaki pan Jan Ornasiek musiał zobowiązać się, „że już nigdy nie targnie się na żonę Adama Ornaśka, ani ręką, ani słowem żadnym, a gdyby się targnął i zostało mu to udowodnione, zostanie ukarany winą 10 grzywien”⁷⁶.

Trafniejszy wydaje się podział na gruncie kieleckim na mieszczan bardziej i mniej zamożnych. Wtedy do pierwszej grupy należałoby zaliczyć oprócz wymienionych Heliasza — kupca, kuśnierza — Stanisława Jarzeczka, który po

⁶⁹ Ibidem, k. 135, 159, 162, 168, 171.

⁷⁰ Ibidem, k. 190', 203, 211, 213.

⁷¹ Ibidem, k. 48 — we wtorek; 187 — też we wtorek; 192 — w niedzielę i 308 — w poniedziałek.

⁷² Ibidem, k. 308.

⁷³ Księga radziecka, k. 91'.

⁷⁴ Tablica III.

⁷⁵ J. Pazdur, op. cit., s. 70.

⁷⁶ Księga radziecka, k. 119.

swej śmierci w 1568 roku pozostawił majątek oszacowany na 140 grzywien⁷⁷, Szydłowskich, z których jeden Jan w 1607 roku nie spłacił w terminie pożyczki w wysokości 100 złotych⁷⁸, i jeszcze kilku innych.

W Kielcach, małym miasteczku o ludności przede wszystkim rolniczej, antagonizmy między patrycjatem a resztą ludności nie występowały tak ostro, jak w większych miastach. Urzędy miejskie nie mogły zapewnić w takim stopniu dochodów i wpływów członkom rady i ławy, jak to miało miejsce w większych i bogatszych miastach o ludności utrzymującej się przede wszystkim z rzemiosła i handlu. Tam antagonizmy między patrycjatem a resztą społeczności miejskiej dochodziły do stanu wrzenia i wymagały nieraz interwencji samego króla.

W pierwszej połowie XVI wieku, w wyniku wieloletnich walk między radami miejskimi a cechami i kupcami, powstały w wielu miastach przedstawicielstwa pospólstwa, których naczelnym zadaniem było kontrolowanie działalności rady miejskiej. W Kielcach również wyłoniła się podobna organizacja, ale wspomniano o niej dopiero w 1564 roku, więc stosunkowo późno.

Natomiast z terminem *communitas* spotykamy się w Kielcach po raz pierwszy w 1557 roku, kiedy Marcin Przybyłek załatwiał w radzie miejskiej formalności związane z osiedleniem się na Popierdowie, przy czym *communitas* w tym wypadku oznaczało społeczność kielecką. Natomiast pospólstwo, jako organizacja społeczna uczestnicząca w sprawach miejskich, zostało tu określone jako „*tota congregatio oppidi Kielcensis*”. Podobnie w 1560 roku Jan Obrycki ma płacić *communitati civili* 4 grosze corocznie na ratusz i potrzeby miejskie, a zapis z 1561 roku wymienia powtórnie „*congregatio communitatis civilis*”⁷⁹. W 1564 roku niejaki Machirus, „*duodecim ex communitate populi*”, przeprosza rajcę Sypista za obelżywe słowa, dając jednocześnie staroście w zastaw 3 grzywny a rajcom 60 groszy, „aby się to nie powtórzyło”⁸⁰. W 1564 roku mają więc Kielce jako przedstawicielstwo pospólstwa *duodecimivirów*, a jednym z dwunastu jest wspomniany tu po raz pierwszy i ostatni Machirus. Można domyślać się, że obelżywych słów w stosunku do rajcy Sypista użył przy okazji badania działalności rady miejskiej, która musiała budzić jego zastrzeżenia. Przemawia za tym zastaw złożony do rąk starosty, od którego jednak rada i pospólstwo były zależne.

Duodecimiviri długo w Kielcach nie utrzymali się, bo już w 1574 roku, przy okazji zdawania urzędu przez ustępującą radę miejską, występuje znów *communis populus* i *tota communitas*. Podobnie w 1601 roku jest obecna między innymi *communitas*.

Natomiast w latach 1605 i 1607 zamiast pospólstwa w tych samych okolicznościach występują cechmistrze, a protokół przekazania — przejęcia urzędu i zdania rachunków przez ustępującą radę podpisuje starosta Bolszowski, a „imieniem wszystkiego pospólstwa” Jan Czedro.

Przyczyny nieutrzymania się instytucji dwunastu mężów dopatrywać się należy w nieokrzepłej w XVI wieku organizacji rzemiosła kieleckiego i słabym ilościowo kupiectwie. Z początkiem XVII wieku reprezentują pospólstwo cechmistrze i Jan Czedro, o kupcach nie wspomina się.

⁷⁷ Ibidem, k. 89'.

⁷⁸ Ibidem, k. 135'.

⁷⁹ Ibidem, k. 51.

⁸⁰ Ibidem, k. 67'.

Do roli męża zaufania społecznego wyrasta tu osoba Jana Czedro, którego ojciec Wojciech jest w 1583 roku rajcą, a on sam obejmuje ten urząd w 1592 roku. W latach 1591—1603 Jan Czedro jest landwójtem kieleckim, a od 1605 roku występuje jako przedstawiciel pospólstwa.

W zasięgu władzy biskupa krakowskiego i jego starosty antagonizmy między radą miejską — patrycjatem a pospólstwem zdają się tracić na ostrości i nic nie przeszkadza, aby dawny członek rady miejskiej i landwójt reprezentował później wobec tych organów pospólstwo.

Wobec władzy starosty kieleckiego pospólstwo jako organ kontrolny rady miejskiej nie musiało odgrywać większej roli. Jako konkretny przejaw działalności pospólstwa należy przypomnieć wspomnianą już uchwałę „wszystkiego pospolitego człowieka strony piwa przywożnego” z 1591 roku.

TABLICA I

Rada miejska w latach 1551—1607 według księgi radzieckiej

k.	rok	Nazwisko i imię
3'	1551	Lepicki Abram Sartor Bartłomiej Pistkowicz Stanisław Kolda Piotr
5	1552	Sartor Bartłomiej Lepicki Abram Kolda Piotr Bogufał Stanisław
6'	1553	Sypist Józef Lepicki Abram Lisz Maciej Pistkowicz Stanisław
7'	„	Slaczka Tomasz
9'	1554	Lepicki Abram Sypist Józef Piszczkowicz Stanisław Kowalik Maciej
14	1555	Kowalik Maciej Piszczkowicz Stanisław Lepicki Abram
16	1556	Lepicki Abram Sypist Józef Piszczkowicz Stanisław Faber Maciej
17	„	Kolda Piotr
20	1557	Sypist Józef Wyszyński Antoni Lepicki Abram Sartor Bartłomiej
24'	„	Kolda Piotr
28'	1558	Sypist Józef Duchnik Wojciech Sartor Bartłomiej Predota Stanisław
31	„	Wyszyński Antoni

k.	rok	Nazwisko i imię
41	1559	Predota Stanisław Duchnik Wojciech Sartor Bartłomiej Sypist Józef
43	1560	Predota Marcin Sypist Józef Sartor Bartłomiej Duchnik Wojciech
46'	1561	Sartor Bartłomiej Piszczeck Stanisław Duchnik Wojciech Bielecki Marek
52'	1562	Bielecki Marek Sartor Bartłomiej Piszczeck Stanisław Duchnik Wojciech
62	„	Lisz Maciej
63	1564	Duchnik Wojciech Sypist Józef Predota Marcin Sartor Bartłomiej
69'	1565	Sypist Józef Sartor Bartłomiej Bielecki Marek Duchnik Wojciech
70'	1566	Duchnik Wojciech Kolda Piotr Sypist Józef Piszczkowicz Stanisław
72	1567	Kowalik Wojciech Sartor Bartłomiej Duchnik Wojciech Ornaś Marcin Gosz Jan
79'	1568	Sypist Józef Duchnik Wojciech Predota Marcin Sartor Bartłomiej

k.	rok	Nazwisko i imię
81	1569	Kowalik Maciej Sartor Bartłomiej Sypist Józef
84	1570	Sypist Józef Stefanek Stanisław (Wyszyński) Antoni
84'	„	Lisz Maciej Piszczek Stanisław
87'	1571	Sypist Józef Sartor Bartłomiej Stefanek Stanisław Czarnowski Paweł
88	1572	Sypist Józef Stefanek Stanisław Sartor Bartłomiej Czarnowski Paweł
96	1573	Stefanek Stanisław Lenartek Adam Bartoszewicz Gaspar Barszczyk Jan
96	1574	Lenartek Adam Kozielik Jan Sypist Józef Mojecki Adam
103'	1579	Koziołek Jan
105	1581	Duchnik Jan Kowalik Wojciech Lenartek Adam Radzanek Tomasz
105'	1583	Czedro Wojciech
113	1587	Duchnik Marek
116	1591	Lenartek Adam Heliasz
116'	1592	Czarnowski Maciej Lenartek Adam Duchnik Marek Czedro Jan

k.	rok	Nazwisko i imię
117	1593	Ornasiek Adam Duchnik Marek Lenartek Adam
119	1595	Duchnik Marek Lenartek Adam Kowalik Wojciech
120	1601	Ornaś Adam Duchnik Marek Bierowski Szymon Lach Maciej
121'	1604	Kowalik Wojciech
125	1605	Duchnik Jakub Ornaś Adam Lenartek Stanisław Kochan Walenty
132	1606	Bierowski Szymon Kowalik Wojciech Lenartkowicz Stanisław Lach Maciej
133	1607	Bierowski Szymon Lenartkowicz Stanisław Ornaś Adam Duchnik Jakub

TABLICA II

Ławnicy wymienieni w księdze radzieckiej:

k.	rok	Nazwisko i imię	Uwagi
49	1561	Kopecz Mikołaj Duchnik Wojciech Predota Stanisław Golia Mikołaj i inni	
60	1562	Kramarz Wojciech Bednarz Stanisław Faber Józef Leonard Mross Mikołaj Grechich Marcin Sutor Bartłomiej	
95'	1573	Tobiasek Jan Kowalik Paweł	
105'	1583	Pierzchała Wojciech Kołodziejczyk Wojciech	

Ławnicy wymienieni w księdze ławniczej w latach 1597—1603:

k.	rok	Nazwisko i imię	Uwagi
3'	1597	Duchnik Jakub Miklaszek Wojciech Sypist Jakub Czarnowski Paweł	zastępuje landwójta
36	1598	Kowalik Wojciech Sypist Jakub Miklaszek Wojciech Lach Maciej Michta Mikołaj Czarnowski Paweł Klimkowicz Jan	<i>viceproadvocatus</i> od stycznia
48	1598	Miklaszek Wojciech Kopczyk Mikołaj Czarnowski Paweł Janusz Jan Miklaszek Andrzej	<i>viceproadvocatus</i> od kwietnia

k.	rok	Nazwisko i imię	Uwagi
61	1599	Kowalik Wojciech Miklaszek Wojciech Michta Mikołaj Sypist Jakub Kopczyk Mikołaj Czarnowski Paweł Miklaskowicz Andrzej	<i>viceproadvocatus</i> od stycznia
103	„	Kowalik Wojciech Miklasowicz Wojciech Sypist Jakub Kopczyk Mikołaj Czarnowski Paweł Michta Mikołaj Pierzchała Wojciech Tumliński Andrzej	<i>subdelegatus iudex</i> od sierpnia
129	1600	Kowalik Wojciech Miklaskowicz Wojciech Sypist Jakub Kopczyk Mikołaj Czarnowski Paweł Michta Mikołaj Pierzchała Wojciech Tumliński Andrzej	<i>subdelegatus iudex</i> od stycznia
148	„	Kowalik Wojciech Pierzchała Wojciech Czarnowski Paweł Kopczyk Mikołaj Mazurek Jakub Miklaszek Andrzej Lenartkowicz Stanisław	<i>delegatus iudex</i> od kwietnia
179	1601	Kowalik Wojciech Pierzchała Wojciech Kopczyk Mikołaj Mazurek Jakub Miklaszek Andrzej Lenartkowicz Stanisław	<i>delegatus iudex</i> od stycznia
211	„	Bierowski Szymon Miklaszek Wojciech Kopczyk Mikołaj Czarnowski Paweł Mazurek Jakub Lenartkowicz Stanisław Kuzdraczek Stanisław	<i>viceadvocatus iuratus</i> od maja

k.	rok	Nazwisko i imię	Uwagi
248	1602	Bierowski Szymon Miklaszek Wojciech Kopczyk Mikołaj Czarnowski Paweł Mazurek Jakub Lenartkiewicz Stanisław Kuzdraczek Stanisław Sypist Jakub	<i>viceadvocatus iuratus</i>
366'	1603	Miklaszek Wojciech Kopczyk Mikołaj Czarnowski Paweł Michta Mikołaj Lenartek Stanisław Czarnowski Maciej Kuzdraczek Stanisław Tobiaszek Andrzej	<i>viceadvocatus</i>

TABLICA III

Lista nazwisk mieszczan kieleckich ¹

Nazwiska mieszczan w latach 1551—1580

Barszczyk *	Knotek
Bartosiewicz	Kochan *
Bednarz	Kolda
Białogoński	Koniaszek
Bielecki *	Kopacz
Biernatek	Kostuch
Bogufał	Kowalik *
Breczyny	Kozielik
Bryl	Kozik
Brysko *	Kozodój
Bujak	Kramarz
Cedro *	Krawiec
Chrzelka	Kropiworek
Cieresz	Kryśka
Cierpisz	Kudłek * (Kudłkowicz)
Cios	Kuliszek * (Kula)
Czarnowski	Kurek
Częstek	Kuśnierz
Czyż	Kwak
Drapalka *	Kwas
Duchnik *	Lach
Dwornik	Lasek
Dybka	Leonard * (Lenarski)
Dziurka *	Lepicki
Frankowicz	Lichosz
Gabriel	Lis * (Lisek)
Gieźło	Machirus
Golja *	Maczarowski
Gosz	Magossa
Grechich	Mardasek
Gruczoł	Mazurek
Harmata	Miklaszek * (Miklaskowic)
Heliasz	Mojecki *
Jarzecz	Mróz
Jarząbek *	Obrycki
Kij * (Kijek)	Odbieżałek *
Klimek *	Ornaś *

¹ W nazwiskach pisownia zmodernizowana, łacińskie, jak np. Sartor, Sutor itp., przetłumaczone na polski: Krawiec, Szewc itp.

* Nazwiska wymienione również w spisie właścicieli nieruchomości w Kielcach z 1645 roku — J. Pazdur, op. cit. Nazwiska w nawiasach w wersji z 1645 roku.

Pędziwiatrowski	Supierz
Pierzchała	Syka
Pierzyna	Szewc
Piotrowski	Szlaka
Pluta	Szydłowski *
Posłowski *	Szymonowicz
Prędota	Szynka
Proszkowicz * (Proszek)	Szypist * (Sypist)
Przybyłek * (Przybeliński)	Świerszcz
Pyszczyk	Tobiaszek *
Radzanek	Trelka *
Rafałek	Tumliński
Ryczko	Wenator
Sendlik	Węgrzyn
Skorek	Woliniec
Sławeta	Wronka *
Sobek	Wypiorkowicz *
Solarz	Wyszyński
Stefanek	Zajac
Strzelec	Zak
Stypuła	Zankowicz
Suchojadek * (Suchojadł)	Znój

Nowe nazwiska mieszczan spotkane w latach 1581—1607

Bierowski	Lupka *
Borowicz	Mazurek *
Brzóska	Micha *
Czerw	Pierdota
Czopek	Rapitcznia
Gwiazda	Słowik * (Słowiczek)
Janusz * (Janusek)	Strużyna
Kołodziejczyk	Szczęśnik
Kotlarz * (Kotlarzowskie)	Tłustomłot
Kubek	Waldunek * (Waldunowa)
Kuzdraczek	

ANEKS

KIELECKA KSIĘGA RADZIECKA Z LAT 1551—1608
I KSIĘGA ŁAWNICZA Z LAT 1596—1603

Z szesnastowiecznych aktów administracji miejskiej Kielc zachowały się do okresu międzywojennego księga rady miejskiej z lat 1551—1608 (sygn. według inwentarza Pułaskiego 3811) i księga protokółów wójta kieleckiego z lat 1596—1603 (sygn. według inwentarza Pułaskiego 27). Posiadała je Biblioteka Ordynacji Krasińskich, gdzie w czasie wojny uległy zniszczeniu wraz ze wszystkimi zbiorami.

W 1934 roku autor sporządził odpis księgi rady miejskiej zachowując paginację oryginału oraz pewną ilość notatek z księgi ławniczej. Materiały te częściowo ocalały. Odpis księgi radzieckiej znajduje się obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych (sygn. 804).

Księga rady miejskiej była kodeksem papierowym, o wymiarach 10,7 cm × 32,4 cm i zawierała 137 foliów. Oprawna w półskórek; w kilku miejscach karty uszkodzone lub pismo wyblakłe. Pismo kilku rąk. Księga nie miała początku ani zakończenia. Zapiski przeważnie jednego rodzaju, to jest akty zastawu, sprzedaży lub kupna nieruchomości, pożyczki, pokwitowania spłaty pożyczek itp. Obok tego wciągnięty został odpis listu lwowskiej rady miejskiej do rady kieleckiej, zresztą nie odczytany, przepisy porządkowe starosty kieleckiego i rachunki ustępującej rady miejskiej z pięciu lat.

Ogólna ilość zapisów w latach 1551—1608 wyniosła 322. Najwięcej, bo 25, pochodziło z 1562 roku. W niektórych latach wpisów nie dokonywano.

Księga protokółów wójta kieleckiego zawierała wpisy z lat 1596—1603 na 364 foliach formatu dużej ósemki (20 cm × 27 cm), zeszyta i obłożona w kartę pergaminową z mszału, prowadzona była przez paru pisarzy kolejno. Treść zapisów stanowiły sprawy sądowe rozstrzygane przez ławę, a także zapisy aktów, jak np. testamenty, transakcje wynajmu, zastawu lub sprzedaży, pożyczek, tak jak w księdze radzieckiej. W latach 1596—1603 w księdze radzieckiej dokonano tylko czterech zapisów w 1597 roku, można więc przypuszczać, że w tym okresie prowadzono jedną wspólną księgę dla obydwu urzędów miejskich.

Księga radziecka do 1573 roku prowadzona była w języku łacińskim, potem po polsku, trafiały się jednak i tam zwroty i wyrazy łacińskie, w tekstach łacińskich pisarz używał niekiedy wyrazów polskich, nie zawsze uzasadnionych potrzebą. Pisał na przykład: „*additamentów alias przymiarek roley*” albo „*tunica colore papaveris alias makowa*”. Z rzadka zdarzały się błędy ortograficzne bądź niewłaściwe użycie przypadków. Słownictwo niezbyt bogate, a kolejność podmiotu, orzeczenia i dopełnień w zdaniach następowała według porządku polskiego, a nie łacińskiego.

Zapisy były zwarte, każdy opatrzone tytułem pisanym większymi literami i podającym przedmiot sprawy. Właściwy tekst zaczynał się najczęściej od podania daty i składu rady, wobec której zainteresowani składali oświadczenia, po czym następował opis sprawy. Porządek ten był przestrzegany prawie przez cały czas prowadzenia księgi, przy czym powtarzały się podobne zwroty i wyrażenia, tak że mimo iż osoby pisarzy zmieniały się, styl pozostawał prawie bez zmian.

Teksty łacińskie redagowali sami pisarze po uprzednim zapoznaniu się z sprawą. W rezultacie pomijali nieraz istotne dla sprawy elementy, takie jak dokładniejsze położenie przedmiotu transakcji lub jego cenę.

W języku polskim niektóre akty dyktowano pisarzowi bezpośrednio. Tak utrwalone zostały we fragmentach zwroty i wyrażenia zaczerpnięte z potocznej mowy.

W sporze między Adamem (ojcem) i Stanisławem (synem) Lenartkami pisarz zanotował:

„Na co pan Adam odpowiedział, że jeszcze testamentu nie czynią, atoli śmierć i testamentu nie czeka, przeto jest zawsze urząd i księgi. Cokolwiek wydasz na poprawę i przybudujesz, pozwalam Ci zapisać” (księga radziecka k. 128).

Pisarzami rady miejskiej byli, jak należy przypuszczać, duchowni kolegiaty kieleckiej. Nie wykluczone, że wywodzili się z rodzin mieszczańskich obsadzających swymi przedstawicielami urzędy kieleckie, ponieważ cieszyć się musieli pełnym zaufaniem rajców, nie grzeszących znajomością sztuki pisania, a tym bardziej łaciny.

Księgę protokółów wójta kieleckiego prowadził od 1593 roku niejaki Florian. Poza imieniem nic o nim nie wiadomo.

Od 1600 roku wpisów dokonywał bakałarz sztuk Melchior ze Lwowa, rektor szkoły kieleckiej, który rozpoczął swoje zapisy następującą introdukcją:

„*Tenor actionum, causarumque coram officio advocatiali kielcensi per me, Melchiorum Leopoliensem Ar[tium] Bac[alareum] Rectoremque Scholae est conscriptus in hunc, qui sequitur, modum*” (księga ławnicza k. 159).

W księdze tej zasadniczo zapisów dokonywano już w języku polskim, z tym że niektóre formuły, terminy, a czasem całe zdania podawano po łacinie.

Z księgi ławniczej zachowała się tylko jedna notatka z tekstem o czarownicy Heliaszowej, zapisana jeszcze przez Floriana.

УСТРОЙСТВО ГОРОДА КЕЛЬЦЕ НА РУБЕЖЕ XVI И XVIII ВВ.

Город Кельце, принадлежавший краковским епископам, имел статус частного города и управлялся согласно т. наз. немецкому праву. Так, кроме войта, чье значение с течением времени шло на убыль, в Кельце действовали городской совет, состоявший из четырех советников, суд („лава”), состоявший из семи заседателей („лавников”) и представители плебса, контролировавшие деятельность городского совета. В совете решающий голос имел бургомейстер (должность эту занимали по очереди все советники), остальные члены совета обладали совещательным голосом. „Лава”, действовавшая под председательством „судейского подвойта” вершила суд „великий” или „выложенный”, а в случае необходимости — т. наз. суд „конечный”. Представителями плебса являлись сначала двенадцать „мужей”, а позже — цеховые старшины и бывший ландвойт. Власть городских органов ограничивалась вмешательством краковского епископа и келецкого старосты во внутренние дела города и его жителей.

FORM OF LOCAL GOVERNMENT IN THE TOWN OF KIELCE ON THE TURN OF THE 16TH CENTURY

Kielce was the property of the Krakow bishops, and having the status of a private town, it was governed according to the German city law. Thus, besides the wójt's office, which gradually lost importance, the local government consisted of the four-men town council, seven assessors and a commonalty organization supervising the activity of the town council. A decisive say in the council belonged to the mayor, who was recruited consecutively from the members of the council, the remaining councillors having an advisory voice. The court of assessors under the chairmanship of deputy Chief Justice (podwójci sądowy) conducted different lawsuits. The representation of the commonalty initially consisted of twelve men and later of the head guildsmen and former land-officer (landwójt). The authority of the town offices was restricted by the interventions of the Krakow bishop and the Kielce starost into the internal affairs of the town of Kielce and its inhabitants.